

Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2024. – С. 6–14

History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – № 1. – 2024. – pp. 6–14

DOI <https://doi.org/10.31861/hj2024.58.6-14>

hj.chnu.edu.ua

94(477.85)«18»/«323.15»

© Микола Кушнір* (Чернівці)

ВИНИКНЕННЯ ПЕРШИХ ЄВРЕЙСЬКИХ ТОВАРИСТВ ТА ЗАРОДЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ТОВАРИСЬКОГО РУХУ НА БУКОВИНІ В 50-70-х рр. XIX ст.

Стаття фокусується на аналізі витоків єврейського товариського руху на Буковині й зокрема на умовах та обставинах виникнення наприкінці 1850-х рр. перших суто єврейських товариств. Ініціаторами їх створення виступили прогресивно налаштовані представники чернівецького єврейства, які змушені були об'єднуватися у незалежні від єврейської громади структури. Товариства як нова форма соціальної взаємодії виникають і там, де єврейська самоврядна громада була відсутня як така. В міру лібералізації правової системи держави Габсбургів досвід перших товариств набув подальшого поширення в середовищі єврейської спільноти краю. Появу в кінці 1870-х рр. першого єврейського товариства, яке мало національно-культурні цілі й скеровувало свою предметно-практичну діяльність на єврейську спільноту як таку, пропонується вважати початком організованого товариського руху буковинських євреїв.

Ключові слова: товариство, статут, єврейська релігійна громада, єврейська спільнота Буковини.

Mykola Kushnir (Chernivtsi)

EMERGENCE OF THE FIRST JEWISH SOCIETIES AND FORMATION OF THE JEWISH SOCIETY MOVEMENT IN BUKOVYNA IN THE 1850s – 1870s

Abstract. The article attempts to analyze the origins of the Jewish society movement in Bukovyna, which developed in the late 19th and early 20th centuries. The research focuses on conditions and circumstances of the formation in the late 1850s of the first purely Jewish societies, which, meanwhile, became the first monoethnic voluntary associations of the region. Their creation was initiated by progressive-minded representatives of Chernivtsi Jewry, who were a minority in the local Jewish religious community and were forced to unite in social structures independent of this community to pursue their own interests. Similarly, societies as a new form of social interaction emerged even where there was no Jewish self-governing community. The activities of the first Jewish societies were aimed at addressing the most urgent daily needs of their members, related to religious worship and assistance to those in particularly difficult life circumstances. It is worth mentioning that both Jewish men and women stood at the origins of the Jewish society movement in the region. In particular, women were the moving force of the oldest Jewish association that was established in Chernivtsi in 1857 and aimed at social support of Jewish schoolchildren.

* аспірант кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, директор Чернівецького музею історії та культури євреїв Буковини (на громадських засадах).

Postgraduate Student, Department of History Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Director of the Chernivtsi Museum of the History and Culture of Bukovynian Jews (on a non-profit basis).

orcid.org/0009-0008-2299-3548

e-mail: kushnir.mykola@chnu.edu.ua

While there were urgent problems, which solution required joining forces of representatives of the Jewish community, relatively early appearance of Jewish societies in Bukovyna can be also explained by existence of appropriate experience, which rooted in the national tradition of Jews.

As the legal system of the Habsburg monarchy liberalized, these societies further expanded into the Jewish ethnic group of the region. In the late 1870s, the first Jewish society was established, which set national and cultural goals. Its practical activities were directed not only at its members but also at the Jewish ethnic group in general. It is proposed to consider this event as a starting point in a process of formation of the organized society movement, where each existing and new association occupied its own niche and was subject to the logic and laws of functioning of the higher-ranked system.

Keywords: society, statute, Jewish religious community, Jewish community of Bukovyna.

Постановка проблеми. Добровільні об'єднання громадян вважаються сьогодишньою наукою одним із базових елементів «самоорганізованого» або «громадянського» суспільства, яке є носієм і поборником демократичних цінностей. Масового поширення у Європі вони набули в XIX ст. в умовах руйнації старої та виникнення нової системи суспільних відносин і з того часу є предметом дослідження різних наук, у першу чергу історії. Проте, зважаючи на труднощі, з якими стикаються суспільні науки у процесі верифікації запропонованих ними експланаційних теорій, ґрунтовне дослідження усіх відомих в історії локальних форм прояву цього феномену за принципом case study залишається й надалі актуальним.

Особливий інтерес у цьому плані становить історія Буковини XIX – початку XX ст. По-перше, тому що тут ми маємо справу із процесами самоорганізації населення, які протікали у середовищі багатьох етносів, що населяли цей край у згаданий період, практично одночасно; по-друге, тому що масове виникнення добровільних об'єднань у формі товариств збіглося тут у часі із національним пробудженням і формуванням національних рухів цих етносів.

Мета статті – показати безпосередні причини, умови виникнення та характер перших єврейських товариств, а також початки товариського руху євреїв на Буковині в період приналежності останньої до держави Габсбургів.

Аналіз актуального стану дослідження теми. Товариства та інші форми добровільних об'єднань постійно привертали увагу дослідників буковинської минувшини. Одним з тих, хто узагальнено описав їх генезу та внесок у розвиток краю в період його входження до держави Габсбургів, був Е. Турчинські¹. Детальніше висвітлення історії становлення та діяльності окремо взятих товариств, організованих за національним принципом, знаходимо у працях авторів, які досліджували/досліджують національні рухи на Буковині австрійського періоду. Серед них варто виділити насамперед О. Добржанського², С. Осачука³, А. Горука⁴, О. Міхассу⁵. Що стосується єврейських товариств, які є предметом цієї статті, то окрім праці А. Гайсбауера⁶, присвяченої становленню та діяльності мережі сіоністських організацій в Австрійській імперії, ґрунтовні дослідження цієї теми донині відсутні. Зокрема, гостро бракує науково вивіреної інформації про початки й організаційні особливості єврейського товариського руху на теренах краю. Ця стаття є, по суті, першою спробою бодай частково заповнити існуючу прогалину.

Виникнення перших об'єднань, організованих за національною ознакою, на Буковині, як відомо, припадає на другу половину XIX ст. При цьому найдавнішим товариством такого типу вважається створена 1862 р. «Румунська читальня», яка у 1865 р. змінила свою назву на «Товариство румунської культури та літератури»⁷. На початку 1869 р. своє перше товариство під назвою «Руська Бесіда» заснували свідомі буковинські українці⁸. Так само початком 1869 р. датується аналогічна ініціатива представників буковинської полонії⁹. Паралельно продовжували діяти старі, створені ще в «доберезневий» період, а також виникати нові багатонаціональні громадські об'єднання, до складу яких входили й прогресивно налаштовані євреї. Так, наприклад, членом «Товариства стрільців», заснованого ще в 1842 р., був адвокат Й. Фехнер¹⁰. Г. Атлас та А. Штайнер входили до правління «Товариства допомоги ім. цісаря Франца-Йосифа»¹¹, а І. Рубіштайн належав до керівних органів «Товариства допомоги дітям ім. цісарівни Єлизабет», на чолі якого стояв митрополит Є. Гакман і яке в 1868 р. нараховувало 106 членів¹².

Окрім участі у багатонаціональних об'єднаннях, членство у яких для «освічених» представників єврейської громади краю було у першу чергу можливістю продемонструвати свою лояльність,

причетність до суспільно важливих справ, а також свій бюргерський габітус, єврейство Буковини, як ми побачимо нижче, так само вдається до створення власних товариств. При цьому відповідні ініціативи не були простим копіюванням соціального досвіду інших народів, які жили поруч. Мова може йти скоріше про звернення до практик, глибоко вкорінених у єврейській національно-культурній традиції, яка була сформована під впливом релігії та тривалого проживання в діаспорі. До таких насамперед належали: правило «мін'яну» – необхідність присутності десяти осіб чоловічої статті для здійснення публічного богослужіння; вимога «цдаки» – благодійного грошового внеску для підтримки одновірців, які опинилися в скруті; заповідь відвідання хворого «бікур холім» тощо. Важливе практичне значення мав також давній звичай створення добровільних об'єднань «хеврот» (від гебрайського слова «хавер» – товариш), які ставили собі за мету допомагати один одному та іншим членам громади у складних ситуаціях. Найчастіше такі братства займалися організацією поховальної церемонії, виготовленням і встановленням надгробної плити «мацейви» для бідних або самотніх членів за рахунок товариської каси.¹³ Поховальні братства «хевра кадіша» відігравали настільки важливу роль у житті кагалів (єврейських громад) Буковини і насамперед Галичини, що право на їх створення стало невід'ємною частиною т.зв. «єврейського» законодавства Австрійської імперії XVIII ст.¹⁴ При цьому такі об'єднання найчастіше не мали формалізованої організаційної структури, а їхня діяльність не регламентувалася жодним документом.

Водночас було б неправильно вважати, що добровільні об'єднання на Буковині були суто єврейським винаходом. Ба більше, після «Весни народів» заснування різноманітних товариств на теренах краю, як і в державі Габсбургів загалом, набуло настільки значного розповсюдження,¹⁵ що, зрештою, причинило потребу окремого законодавчого врегулювання з боку держави. Саме цій меті й був підпорядкований цісарський Патент (Указ) від 26 листопада 1852 р. Останній з'явився в умовах перемоги реакції та утвердження системи неабсолютизму, а тому мав обмежувальний характер. Про це свідчив передусім запроваджений ним суто концесійний (дозвільний) принцип створення об'єднань, який вимагав від ініціаторів виконання великої кількості попередніх умов, у тому числі погодження представниками державної влади на місцях плану майбутньої організації, оформленого у вигляді статуту. Суттєвою вадою Указу було й те, що він не робив принципової різниці між прибутковими об'єднаннями та такими, що не були націлені на отримання матеріальної чи фінансової вигоди. Нарешті окремі положення Патенту, й зокрема норми § 14 та 17, спиралися на суб'єктивну оцінку повноти виконання попередніх умов авторами звернень, що у свою чергу ставило легалізацію навіть найкращих громадських ініціатив у залежність від особистих уподобань австрійських чиновників.¹⁶

Однак, незважаючи на усі свої недоліки, правовий акт від 26 листопада 1852 р. був порівняно із «доберезневою» ситуацією суттєвим кроком вперед. Адже забезпечуючи подальше розмежування між сферами державних та громадських інтересів, він фактично створював правовий простір, у якому групи однодумців могли реалізовувати свої загальнокорисні ініціативи, діючи незалежно від держави чи/та інших соціальних інституцій. При цьому він передбачав можливість створення громадських об'єднань як таких без будь-яких національних чи конфесійних обмежень.

Першими з-поміж євреїв Буковини, хто вирішив скористатися новими можливостями, стала група «освічених» представників єврейської громади Чернівців. До неї входили І. Рубінштайн, М. Цукер, М. Амстер, а також новообраний головний рабин краю Лазар Іліагу Ігель. Будучи прихильниками єврейського просвітництва та реформ, згадані діячі шукали можливостей для популяризації серед широких мас єврейського населення крайової столиці відкритої їхніми зусиллями в 1855 р. початкової німецько-єврейської школи – першого єврейського шкільного закладу світського типу на Буковині.¹⁷ Саме з цією метою вони й вирішили створити благодійне об'єднання під назвою «Товариство єврейських жінок».

Формально ініціатором заснування товариства виступив рабин Ігель, який одночасно виконував функції директора згаданої вище школи. Саме він у грудні 1857 р. звернувся до крайового уряду з клопотанням про затвердження проєкту статуту майбутнього об'єднання. Метою товариства було зазначено організацію безкоштовного харчування учнів з числа дітей-сиріт та дітей з бідних родин.¹⁸ Список його членів складався із 50 прізвищ єврейських жінок – дружин заможних членів єврейської громади з табору «реформістів», у тому числі дружини самого рабина Кені Ігель.¹⁹

Прикметно, що крайова влада позитивно зустріла ініціативу рабина і без зайвих зволікань затвердила поданий проєкт статуту. При цьому вона взяла до уваги висновки радника й інспектора

початкових шкіл Густава Боздеха, який з-поміж іншого наголосив на такому: «...суспільно корисна діяльність д-ра Ігеля і доброчинність жінок тим більше заслуговують на визнання, що подібні явища трапляються у нас відносно дуже рідко».²⁰

Прихильність влади втім не означала автоматичного успіху товариства, результати діяльності якого на початковому етапі виявилися доволі скромними: впродовж першого року свого існування під благодійною опікою жінок перебували лише 14 учнів.²¹ Причини такого стану справ пояснюються однак не стільки проблемами у самому об'єднанні, скільки консерватизмом переважної маси єврейського населення, яке не наважувалося віддавати своїх дітей на навчання до світської школи. До цього варто додати також активну протидію з боку лідерів табору «ортодоксів» на чолі з рабином Бен'яміном Вайсом. Останні намагалися за всяку ціну дискредитувати шкільний проєкт «реформістів». З цією метою, а також задля легалізації незаконно діючої релігійної школи «Талмуд-Тора» вони навіть зробили спробу заснувати власне товариство з аналогічними цілями. Щоправда, відповідне звернення, підписане чернівецьким торговцем С. Й. Шварцом, було врешті-решт відхилене.²² Втім, у випадку із Товариством єврейських жінок важливим є не стільки кількість його підопічних, скільки сам історичний прецедент – створення першого на Буковині добровільного об'єднання, організованого за етнічним принципом.

Поки місцева австрійська адміністрація займалася з'ясуванням справжніх намірів «ортодоксів», прибічники реформ, до яких окрім вищеназваних осіб належали також М. Тітінгер, Й. Ахнер, Л. Фінкельштайн, А. Амстер, Х. Луттінгер та ін., взялися за реалізацію чергового амбітного проєкту. Останній мав на меті спорудження нової синагоги, яка повинна була стати головним храмом «реформістів». Позаяк у єврейській громаді й надалі чисельно домінували прихильники «ортодоксії», то, як і у попередньому випадку, здійснити задумане ініціатори вирішили шляхом створення незалежної від неї структури – «Товариства нової синагоги у Чернівцях». Як видно із проєкту статуту, підписаного 70-ма членами ініціативної групи і надісланого на розгляд крайової влади у січні 1858 р., головними завданнями нової організації були акумуляція фінансових ресурсів для будівництва нової культової споруди шляхом попереднього продажу молитовних місць, підтримка та контроль діяльності будівельного комітету, а також організація управління і утримання нового храму.²³ За своєю природою майбутнє об'єднання нагадувало радше акціонерне товариство, хоча й не ставило собі за мету отримання прибутку. Та попри це, крайова адміністрація схвально сприйняла чергову ініціативу «реформістів» й 18 травня 1858 р. затвердила поданий проєкт статуту.²⁴

Діяльність новоутвореного об'єднання відразу зіштовхнулася із багатьма проблемами. Спочатку виникли труднощі із пошуком придатної для будівництва земельної ділянки у т. зв. «верхньому» місті. Відтак на заваді стали діючі на той час в Австрійській імперії обмеження у праві придбання і володіння нерухомістю для євреїв. А коли це питання було зрештою розв'язане шляхом отримання в жовтні 1861 р. спеціального дозволу цісаря²⁵, виявилось, що реальний бюджет будівництва значно перевищує наявний фонд.²⁶ Все ж товариство не відмовилося від свого задуму й пізніше взялося за нього з новою енергією.

Третім і останнім суто єврейським товариством з-поміж тих, які виникли в краї в період до прийняття нового закону про громадські об'єднання, а також першим серед тих, які були засновані поза межами Чернівців, стало «Товариство підтримки хворих єврейських мешканців Сторожинця». Саме так назвали свою організацію єврейські активісти із цього повітового містечка С. Ерліх, Г. Вайс, Х. Дрімер, Й. Шапіро, Б. Морюбер та ін. З її допомогою останні мали намір покращити становище місцевих євреїв, які опинилися сам на сам зі своїми проблемами через відсутність ефективного єврейського самоврядування й, зокрема, «...бідних хворих євреїв загалом та членів товариства у тому числі... шляхом надання безкоштовної лікарської допомоги, ліків та іншого необхідного домашнього догляду на період хвороби».²⁷ Покривати відповідні видатки планувалося за кошти товариської каси, яка мала наповнюватися за рахунок одноразових вступних та періодичних внесків членів товариства. Окремим параграфом статуту було передбачено, що в разі накопичення достатнього фінансового ресурсу товариство має розпочати будівництво лікарні.²⁸

Незважаючи на те, що ініціатива євреїв Сторожинця також переслідувала виключно суспільно корисні цілі, а положення проєкту статуту були ґрунтовно прописані, чиновники крайової адміністрації взялися за розгляд справи дуже ретельно: за їхнім наполяганням у текст проєкту

статуту було внесено цілу низку уточнюючих змін та доповнень. Загалом процес санкціонування діяльності нового об'єднання хоча й тривав аж до червня 1866 р., так само завершився успішно.²⁹

Наприкінці 1867 р. скликаний під тиском зовнішньо- та внутрішньополітичних невдач і проблем австрійський парламент «райхсрат» ухвалив низку законів, які ознаменували собою новий етап на шляху до подальшої лібералізації політичної системи держави Габсбургів. Як результат, суттєвих змін зазнала й система регулювання права громадян на створення об'єднань. Зокрема, на зміну Патенту від 26 листопада 1852 р. прийшов закон «Про право об'єднань» від 15 листопада 1867 р. Позаяк норми цього закону детально проаналізовані дослідниками й, зокрема А. Горуком³⁰, то немає потреби зупинятися на них детально. Наведемо тут лише загальний висновок, який поділяють й інші автори: положення нового закону «...значно спрощували і полегшували процедуру створення об'єднань».³¹

Утім, що стосується уже існуючих товариств, то для них імплементація нового законодавства на місцях означала насамперед необхідність внесення змін до чинних статутів з метою приведення їхньої організаційної структури до нових вимог. Серед єврейських об'єднань першим відповідну процедуру провело згадане вище товариство у Сторожинці. На загальних зборах, які відбулися в грудні 1871 р. та в лютому 1872 р., його члени затвердили усі необхідні зміни. Одночасно вони також розширили напрямки діяльності товариства, доповнивши їх пунктом про організацію поховань померлих членів та інших місцевих євреїв. У такий спосіб об'єднання сподівалося збільшити надходження до товариської каси й цим самим гарантувати власну спроможність виконувати задекларовані допомогіві цілі.³²

Восени 1872 р. відбулася реорганізація Товариства нової синагоги у Чернівцях. Останнє не тільки привело свій статут у відповідність до вимог § 4 нового закону про об'єднання, але й змінило свою назву. Відтепер воно почало іменуватися «Товариством іудейського темпльу». Шляхом виборів був оновлений персональний склад керівних органів. Новим головою об'єднання став уже відомий нам І. Рубінштайн, який у міжчасі завершив свою каденцію на посаді керівника єврейської громади й міг тепер сконцентруватися на справах товариства. До виконавчої дирекції (правління) увійшли особи, які належали до кола крупних чернівецьких торговців, зокрема: Л. Барбер, Г. Кіслер, Б. Балтінестер, Я. Атлас, Д. Нахтігаль, Г. Вагнер, Б. Зальтер, М. Розенцвайг, Г. Поппер та ін.³³

Переформатування дало новий імпульс діяльності об'єднання. Вже в травні 1873 року товариство змогло розпочати зведення храму за кресленнями львівського архітектора Юліана Захаревича. За чотири роки будівля темпльу була готова до освячення. Останнє відбулося 4 вересня 1877 р. в присутності найвищого міського та крайового керівництва, духовенства різних конфесій на чолі із православним митрополитом Буковини і Далмації.³⁴

А міжтим правова емансипація охоплювала все ширші верстви буковинської людності. Ліберальний курс уряду, важливою складовою якого стало зрівняння у правах усіх підданих корони незалежно від їхньої національної чи конфесійної приналежності, відкрив нові можливості й для місцевого єврейства. Внаслідок цього все більше представників єврейської спільноти краю наважуються брати участь у творенні нових соціальних структур, притаманних модерному суспільству. До цього їх спонукали насамперед гострі проблеми повсякденного життя, які потребували негайного розв'язання. Саме тому досвід перших єврейських товариств, який виявився актуальним і затребуваним, після 1867 р. набуває горизонтального поширення. Найкраще це можна побачити на прикладі товариств допомоги хворим євреям, які були засновані в кінці 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст.

Перше об'єднання такого штибу постало в червні 1869 р. у Чернівцях з ініціативи місцевих кравців. Подолавши непростий у бюрократичному сенсі етап легалізації, це товариство швидко розвинулося до потужної інституції соціальної підтримки: станом на кінець 1873 р. воно нараховувало вже 145 членів, а річний обсяг розподіленої фінансової допомоги досяг 263 гульденів.³⁵

У квітні 1872 р. товариство із аналогічними цілями під назвою «Бікур Холім» (відвідування хворих) виникло у Радівцях. При цьому його засновники прямо вказують у преамбулі статуту, що до відповідних дій їх надихнув приклад чернівецьких одновірців.³⁶

На початку 1873 р. Товариство підтримки хворих євреїв-кравців з'явилося у Садгорі³⁷, а в серпні того ж року відразу дві організації, що мали аналогічну мету, організувалися в с. Бояни тодішнього Чернівецького повіту.³⁸

Усі товариства підтримки хворих являли собою суто чоловічі організації, у яких членами і реципієнтами допомоги були повнолітні особи чоловічої статі. Ця обставина відображала реальну

ситуацію в середовищі тогочасної єврейської спільноти, де годувальниками сімей виступали насамперед чоловіки. Також вона відповідала поширеній у єврейській традиції практиці, згідно з якою суспільні (громадські) справи вважалися виключною прерогативою чоловіків, а жінкам, натомість, відводилася роль господині дому та берегині сімейного вогнища. Втім, уже наприкінці 1870-х років ситуація у цій царині теж почала змінюватися: в червні 1879 р. в Сучаві виникає перше єврейське товариство допомоги, членами якого були винятково особи жіночої статі. Метою об'єднання було проголошено соціальну підтримку «достойних» єврейських жінок, які потрапили в складні життєві умови через втрату чоловіка, хворобу, пологи або інші обставини.³⁹ Роком пізніше аналогічне товариство організовується й у Чернівцях.⁴⁰

Поруч із розширенням сегментів єврейського населення, охоплених соціальною підтримкою товариств, кінець 70-х рр. XIX ст. ознаменувався також виникненням об'єднань принципово нової функціональної спрямованості. Від усіх вищезгаданих організацій вони відрізнялися насамперед своїми цілями та шляхами їх досягнення. Проте, найголовніша відмінність полягала у тому, що об'єктом своєї опіки такі товариства вважали не якусь окремо взятую соціальну групу євреїв, а єврейську спільноту як таку.

Першим прикладом такої організації на Буковині стала філія віденського товариства «Єврейський альянс», створена в Чернівцях у 1879 р. з ініціативи все того ж головного рабина краю Лазаря Еліагу Ігеля. Метою новоствореної структури було вказано: «Сприяння національному вихованню євреїв за допомогою відкриття та підтримки шкіл, інших прийнятних для цього заходів, а також створення необхідних для цього засобів».⁴¹ Окрім цього, філія скеровувала свою діяльність на досягнення цілей материнської структури, які остання вбачала у необхідності пошанування «... статистичних та історичних досягнень єврейського народу», надання підтримки тим євреям, які страждають через своє походження.⁴²

Поява на Буковині єврейського товариства із національно орієнтованими цілями симптоматично засвідчила, що перед єврейською спільнотою краю постали нові, масштабні виклики і проблеми екзистенційного характеру. Для їх подолання зусиль окремо взятих товариств уже було недостатньо. Потрібен був організований та функціонально структурований товариський рух. З'ясування ролі і значення останнього у процесі етносоціальних та етнонаціональних перетворень, що їх переживала єврейська спільнота краю в кінці XIX – на початку XX ст., – предмет окремого дослідження, яке виходить далеко за рамки цієї статті. Наразі обмежимося лише найважливішими висновками про період, який передував вказаному часовому проміжку.

Висновки

Єврейські товариства, які були засновані в Чернівцях у другій половині 1850-х рр., варто вважати найдавнішими моноетнічними громадськими об'єднаннями краю. Вони виникли на хвилі лібералізації правової системи в державі Габсбургів після революції 1848-1849 рр. та в умовах посилення загального тренду до активізації участі підданих у суспільно-політичних процесах як в столиці імперії, так і на теренах її провінцій. До факторів, які сприяли ранній появі єврейських товариств на Буковині, потрібно віднести також наявність унікального досвіду, опертого на власну національно-культурну традицію.

Безпосередніми причинами, що спонукали представників буковинського єврейства до створення перших об'єднань, були, з одного боку, функціональна неспроможність єврейської громади як традиційної форми суспільної організації єврейського населення (у Чернівцях вона була викликана протистоянням різних її частин на світоглядному і соціальному ґрунті; у Сторожинці органи єврейського самоврядування були відсутні як такі) та наявність гострих потреб, для задоволення яких були необхідні структури нового типу, з іншого. Соціальна і релігійна природа цих потреб визначила характер перших єврейських об'єднань: це були відповідно допомогіві (каритативні) та релігійні товариства.

Закон «Про право об'єднань» від 15 листопада 1867 р. сприяв кращому організаційному оформленню діючих єврейських товариств. З його прийняттям спорадичні громадські ініціативи буковинського єврейства пережили період важливих кількісних і якісних змін. Останній завершився на зламі 1870-80-х рр. початком формування у краї відносно упорядкованої системи різнотипних

об'єднань як організаційної матриці повноцінного єврейського товариського руху.

¹ E. Turczynski, *Vereine, Interessenverbände und Parteien in der Bukowina*, in «Die Habsburger Monarchie 1848 – 1918», Bd. VIII/1, Wien, 2006, s. 859-880.

² О.В. Добржанський, Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. [National movement of Bukovynian Ukrainians at the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century], Чернівці, Золоті литаври, 1999, 574 с.

³ С.Д. Осачук, Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.) [Germans of the Bukovyna. History of the association movement (second half of the 19th – beginning of the 20th century)], Чернівці, Золоті литаври, 2002, 288 с.

⁴ А.І. Горук, Національно-культурний рух поляків на Буковині (друга половина XIX ст. – 1914 р.) [National and cultural movement of Poles in Bukovina (second half of the 19th century – 1914)], Чернівці, Зелена Буковина, 2005, 240 с.

⁵ О. Міхаєса, Перше румунське національне товариство на Буковині [The first Romanian national society in Bukovina], in «Буковинський історико-етнографічний вісник», вип. 1, Чернівці, 1996, с. 45-48; О. Міхаєса, Культурно-просвітницька діяльність румунських академічних товариств «Арбароаса» і «Жунімеа» (остання чверть XIX – початок XX ст.) [Cultural and educational activities of the Romanian academic societies «Arboroasa» and «Junimea» (the last quarter of the 19th century – the beginning of the 20th century)], in «Питання історії України: Збірник наукових статей», т. 6, Чернівці, Зелена Буковина, 2003, с. 246-250.

⁶ A. Gaisbauer, *Davidstern und Doppeladler: Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882 – 1918*, Wien-Köln-Graz, 1988, 553 s.

⁷ М.-Șt. Ceașu, *Czernowitz und die Rumänen*, in «Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt», Köln-Weimar-Wien, 2000, s. 76.

⁸ О.В. Добржанський, Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст., с. 147.

⁹ Wohltätigkeitsverein, in «Czernowitzer Zeitung», Jahrgang 2, 1869, Nr. 31, 23 Februar, s. 2.

¹⁰ *Die General-Versammlung des Czernowitzer Schützen-Vereins*, in «Czernowitzer Zeitung», Jahrgang 1, 1868, № 11, 24 Januar, s. 4.

¹¹ *Franz-Joseph-Verein*, in «Czernowitzer Zeitung», Jahrgang 1, 1868, № 12, 26 Januar, s. 4.

¹² *Am 24 April d.J. wurde die elfte statutenmäßige Generalversammlung des «Bukowinaer Kaiserin Elisabeth-Vereins» [...] abgehalten*, in «Czernowitzer Zeitung», Jahrgang 1, 1868, № 67, 3 Mai, s. 2-3.

¹³ *Chewra Kadischa*, in «Encyclopaedia Judaica. Das Judentum in der Geschichte und Gegenwart», Berlin, 1928-1834, bd. 5, s. 430-438.

¹⁴ Загальний закон для всього єврейства королівства Галичини і Володимирії від 16 червня 1776 р. [The general law for all Jews of the Kingdom of Galicia and Lodomeria, dated June 16, 1776], in «Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів» (упор. О.В.Добржанський, М.П.Кушнір, М.Д.Никирса), Чернівці, Наші книги, 2007, с. 42-58.

¹⁵ S. Hoffmann, *Geselligkeit und Demokratie: Vereine und zivile Gesellschaft im transnationalen Vergleich 1750-1914*, Göttingen, 2003, 144 s.

¹⁶ *Kaiserliches Patent vom 26. November 1852*, in «Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich», Jahrgang 1852, LXXIV, Stück/253, s. 1109-1116.

¹⁷ Детальніше див. про це: М. Kuschnir, *Die Deutsch-Jüdische Schule in Czernowitz und die Säkularisierung des jüdischen Schulwesens in der Bukowina zwischen 1850 und 1870*, in «Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848-1918-1940», Regensburg, 2015, s. 151-161.

¹⁸ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО), ф. 3 Крайове управління Буковини, оп. 2, *спр. 3356 Листування з Галицьким намісництвом та єврейською релігійною громадою м. Чернівці про створення єврейського благодійного товариства та закриття єврейської релігійної школи «Талмуд Тора» в м. Чернівці. 1860-1862 рр.*, арк. 1-4.

¹⁹ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр. 3356*, арк. 5-6.

²⁰ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр. 3356*, арк. 7.

²¹ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр. 3356*, арк. 14.

²² ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр. 3356*, арк. 16-38.

²³ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр. 2617 Листування з єврейською релігійною громадою м. Чернівці про затвердження статуту товариства утримання синагоги в м. Чернівці, 1858-1872 рр.*, арк. 4-8; ф. 3, оп. 2, *спр. 2616 Листування із Чернівецьким магістратом та повітовими управами Буковини про будівництво синагоги, призначення учителів, видачу дозволів на заняття ремеслом різника та з інших питань, які стосуються єврейських релігійних громад Буковини, 1858-1863 рр.*, арк. 1-2.

- ²⁴ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 2617, арк. 1.
- ²⁵ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 3778 *Листування з державним міністерством у справі клопотання комітету будівництва синагоги у м. Чернівці про надання йому дозволу на спорудження синагоги, 1861 р.*, арк. 6.
- ²⁶ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 2616, арк. 11-12.
- ²⁷ ДАЧО, ф. 3, оп. 1, *спр.* 2526 *Статут єврейського товариства взаємодопомоги «Ізраелітішер Кранкенунтерштютцунгсферайн» в м. Сторожинці, 7.04.1864 р. – 12.10.1864 р.*, арк. 16-17.
- ²⁸ ДАЧО, ф. 3, оп. 1, *спр.* 2526, арк. 5-7.
- ²⁹ ДАЧО, ф. 3, оп. 1, *спр.* 2526, арк. 7.
- ³⁰ А.І. Горук, Національно-культурний рух поляків на Буковині (друга половина XIX ст. – 1914 р.), с. 60-69.
- ³¹ О.В. Добржанський, Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст., с. 98.
- ³² ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 8940 *Справа про спостереження за діяльністю товариства допомоги хворим м. Сторожинця /Статут, протокол, листування та ін./, 1872 р.*, арк. 1-40.
- ³³ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 2617, арк. 11-14; 20-21.
- ³⁴ М. Liquornik, *Festschrift über die Entstehung des Gemeinde-Tempels*, Czernowitz, 1937, s. 18-20.
- ³⁵ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 9352 *Статут товариства надання допомоги хворим кравцям «Кранкенунтерштютцунгсферайн». 1873 р.*, арк. 9-12.
- ³⁶ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 8951 *Статут єврейського благодійного товариства м. Радівці «Бікер-Хоїлім», 1872 р.*, арк. 4.
- ³⁷ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 9347 *Клопотання голови благодійного товариства «Ізраелітішер Шнайдер-Кранкен-Унтерштютцунгсферайн» в м. Садгора про затвердження статуту. 1873 р.*, арк. 1.
- ³⁸ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 9345 *Листування з Чернівецьким повітовим управлінням про затвердження статуту благодійного товариства надання допомоги вбогим хворим єврейської національності в м. Бояни. Статут. 1873 р.*, арк. 1-7; ф. 3, оп. 2, *спр.* 9344 *Листування з Чернівецьким повітовим управлінням про затвердження статуту єврейського благодійного товариства в м. Бояни «Хесед везліс». Статут, 1873 р.*, арк. 1-9.
- ³⁹ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 11631 *Статут єврейського товариства «Фрауен-Унтерштютцунгсферайн» м. Сучава, поданий на затвердження. 1879 р.*, арк. 1-9.
- ⁴⁰ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 11979 *Клопотання комітету засновників товариства жінок «Фрауенферайн» про затвердження статуту товариства. Статут. 1880 р.*, арк. 1-8.
- ⁴¹ ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 11634 *Листування з Міністерством внутрішніх справ стосовно клопотання єврейського культурно-просвітницького товариства «Ізраелітішер Альянц цу Він» м. Відень про створення філії товариства в м. Чернівці. Статут. 1879-1898 рр.*, арк. 3-4.
- ⁴² ДАЧО, ф. 3, оп. 2, *спр.* 11634, арк. 7.

References

1. Am 24 April d.J. wurde die elfte statutenmäßige Generalversammlung des «Bukowinaer Kaiserin Elisabeth-Vereins» [...] abgehalten, in «Czernowitzer Zeitung», Jahrgang 1, 1868, №67, 3 Mai, s. 2-3.
2. Ceaușu M.-Ș., Czernowitz und die Rumänen, in «Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt», Köln-Weimar-Wien, 2000, s. 63-79.
3. Chewra Kadischa, in «Encyclopaedia Judaica. Das Judentum in der Geschichte und Gegenwart», Berlin, 1928-1834, bd. 5, s. 430-438.
4. DACHO (Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti), f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 1, *спр.* 2526 *Statut yevreiskoho tovarystva vzayemodopomohy «Israelitischer Krankenunterstützungsverein» v m. Storozhyntsi, 7.04.1864 – 12.10.1864*, 13 ark.
5. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, *спр.* 2616 *Lystuvannia iz Chernivets'kym mahistratom ta povitovymu upravamy Bukovyny pro budivnytstvo synahohy, pryznachennia uchyteliv, vydachu dozvoliv na zanniatia remeslom riznyka ta inshykh pytan', yaki stosuyut'sia yevreis'kykh hromad Bukovyny, 1858-1863*, 172 ark.
6. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, *спр.* 2617 *Lystuvannia z yevreiskoyu relihiynoyu hromadoyu m. Chernivtsi pro zatverdzhennia statutu tovarystva utrymannia synahohy v m. Chernivtsi, 1858-1872*, 21 ark.
7. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, *спр.* 3356 *Lystuvannia z Halyts'kym namisnyts'tvom ta yevreiskoyu relihiynoyu hromadoyu m. Chernivtsi pro stvorennia yevreiskoho blahodiynoho tovarystva ta zakryttia relihiynoi shkoly «Talmud Tora» v m. Chernivtsi, 1860-1862*, 38 ark.
8. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, *спр.* 3778 *Lystuvannia z derzhavnym ministerstvom u spravi klopottannia komitetu budivnytstva synahohy u m. Chernivtsi pro nadannia yomu dozvolu na sporudzhennia synahohy, 1861*, 9 ark.

9. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 8940 Sprava pro sposterezhennia za diyal'nistyu tovarystva dopomohy khvorym m. Storozhyntsia /Statut, protocol, lystuvannia ta in./, 1872, 42 ark.
10. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 8951 Statut yevreiskoho blahodiynoho tovarystva m. Radivtsi «Bikher Kholim», 1872, 15 ark.
11. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 9344 Lystuvannia iz Chernivetskyim povitovym upravlinniam pro zatverdzhennia statutu yevreiskoho blahodiynoho tovarystva v m. Boyany «Khesed vezlis». Statut, 1873, 12 ark.
12. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 9345 Lystuvannia iz Chernivetskyim povitovym upravlinniam pro zatverdzhennia statutu blahodiynoho tovarystva nadannia dopomohy vbohyim khvorym yevreis'koi natsional'nosti v m. Boyany. Statut. 1873, 10 ark.
13. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 9347 Klopottannia holovy blahodiynoho tovarystva «Israelitischer Schneider-Kranken-Unterstützungsverein» v m. Sadhora pro zatverdzhennia statutu. 1873, 15 ark.
14. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 9352 Statut tovarystva nadannia dopomohy khvorym kravtsiam «Krankenunterstützungsverein». 1873, 13 ark.
15. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 11631 Statut yevreiskoho tovarystva «Frauenunterstützungsverein» m. Suchavy, podany na zatverdzhennia. 1879, 15 ark.
16. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 11634 Lystuvannia z Ministerstvom vnutrishnikh sprav stosovno klopottannia yevreiskoho kulturno-prosvitnyts'koho tovarystva «Israelitischer Allianz zu Wien» m. Viden' pro stvorennia filii tovarystva v m. Chernivtsi. Statut, 1879-1898, 20 ark.
17. DACHO, f. 3 Krayove upravlinnia Bukovyny, op. 2, spr. 11979 Klopottannia komitetu zasnovnykiv tovarystva zhinok «Frauenverein» pro zatverdzhennia statutu tovarystva. Statut, 1880, 14 ark.
18. Die General-Versammlung des Czernowitzer Schützen-Vereins, in «Czernowitzer Zeitung», Jahrgang 1, 1868, № 11, 24 Januar, s. 4.
19. Dobrzhanskyi O.V., Natsionalnyi rukh ukrainsiv Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [National movement of Bukovynian Ukrainians at the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century], Chernivtsi, 1999, 574 s.
20. Franz-Joseph-Verein, in «Czernowitzer Zeitung», Jahrgang 1, 1868, № 12, 26 Januar, s. 4.
21. Gaisbauer A., Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882 – 1918, Wien-Köln-Graz, 1988, 553 s.
22. Hoffmann S., Geselligkeit und Demokratie: Vereine und zivile Gesellschaft im transnationalen Vergleich 1750-1914, Göttingen, 2003, 144 s.
23. Horuk A.I., Natsionalno-kulturnyi rukh poliakiv na Bukovyni (druha polovyna XIX st. – 1914 r.) [National and cultural movement of Poles in Bukovina (second half of the 19th century – 1914)], Chernivtsi, 2005, 240 s.
24. Kaiserliches Patent vom 26. November 1852, in «Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich», Jahrgang 1852, LXXIV, Stück/253, s. 1109-1116.
25. Kuschnir M., Die Deutsch-Jüdische Schule in Czernowitz und die Säkularisierung des jüdischen Schulwesens in der Bukowina zwischen 1850 und 1870, in «Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848-1918-1940», Regensburg, 2015, s. 151-161.
26. Mikhaies O., Kulturno-prosvitnyts'ka diyalnist' rumunskykh akademichnykh tovarystv «Arboroasa» i «Junimea» (ostnnia chvert' XIX – pochatok XX st.) [Cultural and educational activities of the Romanian academic societies «Arboroasa» and «Junimea» (the last quarter of the 19th century – the beginning of the 20th century)], in «Pytannia istorii Ukrayiny: Zbirnyk naukovukh statey», t. 6, Chernivtsi, 2003, s. 246-250.
27. Mikhaies O., Pershe rumuns'ke natsionalne tovarystvo na Bukovyni [The first Romanian national society in Bukovina], in «Bukovynskyi istoryko-etnohrafichnyi visnyk», vyp. 1, Chernivtsi, 1996, s. 45-48.
28. Osachuk S. Nimtsi Bukovyny. Istoriia tovarysts'koho rukhu (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Germans of the Bukovyna. History of the association movement (second half of the 19th – beginning of the 20th century)], Chernivtsi, 2002, 288 s.
29. Turczynski E., Vereine, Interessenverbände und Parteien in der Bukowina, in «Die Habsburger Monarchie 1848 – 1918», Bd. VIII/1, Wien, 2006, s. 859-880.
30. Wohltätigkeitsverein, in «Czernowitzer Zeitung», Jahrgang 2, 1869, № 31, 23 Februar, s. 2.
31. Zahalnyi zakon dlia vsioho yevreistva Korolivstva Halychyny i Volodymerii vid 16 chervnia 1776 r. [The general law for all Jews of the Kingdom of Galicia and Lodomeria, dated June 16, 1776], in «Yevreis'ke naselennia ta rozvytok natsionalnoho rukhu na Bukovyni v ostannii chverti XVIII – na pochatku XX st.: Zbirnyk dokumentiv ta materialiv» (upor. O.V. Dobrzhanskyi, M.P.Kushnir, M.D.Nykyrsa), Chernivtsi, 2007, 464 s.